

Een doorschoten exemplaar

De bibliotheek van het Rijksmuseum te Amsterdam bezit een bijzonder exemplaar van Lud. Smids *Schatkamer*. Het oorspronkelijke boek, een eerste druk uit 1711 met een bladformaat van 117x195 mm, is doorschoten met 222 blanco bladen van 162 x 213 mm. Het geheel oogt nu als een boek van het formaat van de ingevoegde bladen. De bladen van het oorspronkelijke boek zitten daartussen verscholen. De pagina's 1-16, met daarin titelbladen en voorbericht, ontbreken. Verder is het oorspronkelijke boek compleet.

Abraham de Haen heeft dit boek voor eigen gebruik ingericht en op de ingevoegde vellen aantekeningen gemaakt. Na zijn overlijden in 1748 kwam het in bezit van Mr. Johan Jacob van Hasselt (ca. 1717-1783), advocaat voor den Hove van Gelderland en auditeur-militair te Arnhem. Deze nam er aantekeningen uit over en stuurde ze naar Theodorus van Brussel. Deze was bezig om als vervolg op een in 1774 verschenen derde en ook reeds 'vermeerderde' druk van de *Schatkamer* een 'Aanhangsel' te maken. Dit Aanhangsel verscheen in 1778¹. In het voorwoord laat Van Brussel merken boos te zijn omdat de Arnhemsche Courant van 11 July [1777] deed voorkomen of dit hele werk van Van Hasselt zou zijn. In werkelijkheid beslaan zijn aantekeningen nauwelijks een vijfde van het geheel, schrijft hij. Vier-vijfde heeft hij zelf bijeen gezocht en daarna alles in zijn eigen stijl weergegeven. Helaas zijn de oorspronkelijke aantekeningen van De Haen er niet meer in te herkennen.

Het boek kwam later in handen van een zoon van Johan Jacob van Hasselt, mr. Johan Coenraad van Hasselt (1749-1804)². Diens nalatenschap werd blijkbaar beheerd door zijn broer, mr. Gerard van Hasselt (1751-1825). Op de titelpagina van de *Katalogus van boeken en manuscripten, afkomstig van Joh. Jac. en Joh. Coenr. van Hasselt*, lezen we: *laatstelijk nagelaten door G. van Hasselt, verkocht den 28 sept. 1835*. Op pagina 44 staat als nr. 283: 'L. Smids, *Schatkamer der Nederl. Oudheden*, Amst. 1774' en als nr. 284 'Hetzelfde werk, ald. 1711, in quarto met wit papier doorsch. en geschreven Bijvoegsels en Aantekeningen.' In het werk zelf staat op het blad na het ingeplakte register, verso de titelprent, geschreven: 'fn.s. verkoping van de Bibl. van J.J. en J.C. / van Hasselt, Arnhem, sept. 1835. / defit f 1-16.' Het boek is toen gekocht door de Leidse verzamelaar/boekverkoper Mr. J.T. Bodel Nijenhuis (1797-1872) en kwam in 1896 aan het Rijksmuseum. (Coll. Bibliotheek Rijksmuseum, nummer 1886/4047, standplaats 308 D)

Een transcriptie van deze notities staat in het hoofdstuk 'Transcriptie van de aantekeningen in de *Schatkamer*'.

Lijst van tekeningen

Voorin het boek is een door De Haen geschreven lijst van tekeningen van Roeland Rochman geplakt. Rochman is voor De Haen blijkbaar niet alleen een voorloper, maar ook een voorbeeld en inspirator geweest. Dat hij de lijst van zijn tekeningen als leidraad gebruikte blijkt nog op 1 augustus 1733, als hij te Wijngaarden in de Alblasserwaard vergeefs het slot zoekt dat Rochman daar getekend heeft.³ Als titel staat boven de lijst: 'Register der Teekeningen, Casteelen / Adelijke huijzen etca: in de provincie / van Holland & Utrecht alle naar 't / Leven getekend door Roeland Rochman in den Jaare / 1646, 1647 - etc^{at}'

In *De Kasteeltekeningen van Roeland Roghman*⁴ is de lijst afgebeeld en beschreven door dr. J.W. Niemeijer. Deze meent dat de in alfabetische volgorde opgestelde lijst is samengesteld aan de hand van 'de lijst Bentes' van Cornelis van Alkemade, of daarvan een afschrift is. Zo is de titel weliswaar niet gelijklopend, maar analoog aan die van Van Alkemade. Ook de manier van noteren is op verschillende plaatsen gelijk, zoals het aangeven van het aantal tekeningen per huis en de vermelding onderaan van 'Nog Elf zonder naam te zamen 247'. Maar dat getal klopt niet met het totaal van De Haen's lijst. Er zijn heel wat verschillen met de lijst Bentes. En als uitsmijter heeft iemand anders nog de raadselachtige zin toegevoegd: 'Die met potloot aangehaald zijn: worden in de Schatkamer onder anderen hier niet gemeld gevonden.' Werd bedoeld dat de aangestreepte kastelen in de *Schatkamer* niet genoemd zijn of dat ze niet afgebeeld zijn? In beide gevallen klopt het niet. Niemeijer heeft alle verschillen tussen de lijst Bentes en die van De Haen beschreven, waarnaar we graag verwijzen.

Het is voor ons niet zo belangrijk in hoeverre de lijst van De Haen met die van Van Alkemade klopt, maar wel met welk doel De Haen die heeft opgesteld. Dat was zeker niet om óns een nauwkeurig overzicht van de tekeningen van Roghman te geven. In dit verband is het wel interessant hoe hij aan die gegevens kwam. Dat hij Roghman's tekeningen zelf gezien heeft en er een eigen lijst van gemaakt heeft is niet aannemelijk. Dat zou dan bij Adriaan van Hoek op Ouderhoek geweest moeten zijn en geen van beide namen komt in de aantekeningen van De Haen voor. Eén keer, bij het Huis te Wulven, vermeldt hij een schoon gezicht van Rochman te bewaren, maar het is niet aan te nemen dat het een origineel exemplaar was en in de *Schatkamer* staat het niet vermeld. Verder komt de naam Rochman nog twee keer in zijn notities voor. Eén keer in een opmerking van Brouërius van Nidek en één keer bij het hiervoor genoemde Wijngaarden, waar het niet om de tekening, maar om de plaats gaat. Vermoedelijk heeft De Haen de (meeste) tekeningen van Roghman nooit gezien en was vooral de lijst voor hem van belang.

Hoe hij daaraan kwam is ook niet duidelijk. Misschien waren er meerdere afschriften van Van Alkemade's lijst in omloop, maar het kan ook zijn dat hij Van Alkemade persoonlijk kende. Een heel zwakke aanwijzing is wat hij bij

Bulgerstein zegt over een afbeelding van den Heer Van Alkema die 'mij door den Hr. [gewijzigd en onleesbaar] is meegedeeld'. Verder haalt hij verschillende keren de 'Jonker fransen oorlog' van Van Alkemade aan. Maar ook hier onzekerheid.

De Haen heeft de 'lijst Bentes' in alfabetische volgorde gezet, waarschijnlijk, zoals Niemeijer opmerkt, eerst in het klad. Bij de A. en de B staat die letter midden boven de daarbij behorende namen, daarna ontbreken ze. De lijst Bentes vermeldt meestal alleen de naam van het onderwerp, De Haen heeft bij de meeste een aanwijzing van de ligging toegevoegd. Ook is bij verschillende kastelen een literatuuropgave gezet, steeds één per kasteel en aan het begin van de lijst meer dan aan het einde.

In de marge vóór de namen zijn ook aantekeningen gemaakt. Op 22 plaatsen komt het woord Ruijn, Ruin of Ruien voor om aan te geven dat het hier een ruïne betreft. Ook woorden als muren of heuvel, die mogelijk op verval duiden, komen voor. Niemeijer constateert dat de 22 kastelen met ruïne er voor volgens de prenten of de tekst in de *Schatkamer* inderdaad ruïnes waren. Op één na: Natewisch, maar het kan best zijn dat het woord ruïne daar ten onrechte staat of ergens anders moet staan.

Verder staat in de voorste marge, twee maal op het eerste blad, bij Ter Aa en Blijkenberg, Jac: Schynv: en op het laatste blad, onder Velsen, Jac: Schynvoet. Zou het de bedoeling geweest zijn om aan te geven dat Schijnvoet daarvan een gravure van gemaakt had? Dit schijnt niet te kloppen, behalve als we bedenken dat als er in de marge geen ruimte was de aantekening een regel lager is gezet. Dan komen we op de inderdaad bestaande prenten van Ter Aa, Brederode en Velsen. Meer prenten van Schijnvoet heeft De Haen niet genoteerd, mogelijk door gebrek aan ruimte.

Al met al lijkt het wel duidelijk dat De Haen zijn lijst gemaakt heeft ter voorbereiding van zijn bezoeken aan kastelen.

De Haens notities

De Haen heeft zijn doorschoten exemplaar van de *Schatkamer* als gids gebruikt en op de blanco bladen en in de marges aantekeningen gemaakt. Zo weten we dat hij in 1723 in het Rijnland, in Koudekerk en omgeving, de huizen Poelgeest (2x), Stoop en Zwieten tekende. In zijn aantekeningen staat bij Zwieten alleen het jaartal, bij andere twee de volledige datum, 1 november 1723. Daaruit kan afgeleid worden dat De Haen toen al, of kort daarna, aantekeningen maakte in zijn doorschoten exemplaar van de *Schatkamer*. Hij bleef daarin aantekeningen maken, hoewel in latere jaren, nadat hij met Pronk was gaan samenwerken, sporadisch. Hij noemt de jaren 1735 en 1737 en in augustus 1738 noteert hij een grafisch op het kerkhof in Laren. Over 1740 schrijft hij dat hij Foreest tekende, dat toen aan den Hre L. Geelvinck, burgermeester te Amsterdam, behoorde.

In de marges van de gedrukte bladzijden noteert De Haen bij huizen en plaatsen het jaar en het aantal tekeningen dat hij er gemaakt heeft. Af en toe geeft hij een correctie of aanvulling op de tekst van Smids. Op de ingevoegde bladen vermeldt hij de oorsprong van de namen (Naamreden) en beschrijft hij de plaatsen en huizen. Hij noemt het jaar, soms met maand en datum, waarin hij of Pronk daarvan tekeningen maakte en verwijst ook naar tekeningen van andere kunstenaars, zoals die van zijn vriend Abraham Meylincq uit 1724 en 1725.⁵ Uit de transcriptie is een lijst samengesteld van de tekeningen waarvan De Haen vermeldt dat hij, Cornelis Pronk of Abraham Meiling deze gemaakt hebben.⁶

In de periode dat De Haen aantekeningen in het boek maakte heeft zijn handschrift zich ontwikkeld, misschien in de latere jaren ook omdat zijn gezondheid verslechterde. Bovendien zijn de omstandigheden waaronder hij schreef duidelijk verschillend. Soms had hij voldoende schrijfruimte, een andere keer moest iets ergens tussen gekrabbeld worden. Soms kon hij rustig schrijven, dan weer moest het in haast of in een minder goede houding. Dat maakt zijn handschrift heel verschillend en soms moeilijk leesbaar. Daar komt bij dat ook latere eigenaars van het boek, vader en zoon Van Hasselt en Bodel Nijenhuis, notities op opengebleven plekken maakten. Op het eerste gezicht is het wel eens moeilijk uit te maken wat De Haen schreef en wat anderen toevoegden. In de transcriptie zijn de latere notities weggelaten.

Medicijnen

De laatste bladen van zijn handboek heeft De Haen gebruikt voor het noteren van recepten tegen maagklachten etc., voor hemzelf en zijn vader. Ze zijn gedateerd van 12 april 1739 tot en met 20 augustus 1740. Ook hieruit kan afgeleid worden dat De Haen het boek niet meer wilde of kon gebruiken voor verdere topografische aantekeningen.

Noten

1. Aanhangsel tot Ludolf Smids, *Schatkamer der Nederlandsche oudheden; of Zaakelyk woordenboek, behelzende Nederlands steden en dorpen, kasteelen, slooten, heerenhuizen oude volkeren, rivieren, vermaarde luiden in staat en oorlog, oudheden, gewoonten en landswyzen. : Met platen. / Alles by een versameld en in orde gebracht door Th. van Brussel 1750-1783 fl.;* Jaar: 1778
2. Zie: *De Kasteeltekeningen van Roeland Roghman*, dl. I, 11

3. Omdat hij bij Rochman het Huis ter Lips in Voorschoten niet vindt, concludeert De Haen dat deze het Huis te Lips getekend heeft, dat vaak Wijngaerden genoemd wordt.
4. H.J.M. van der Wijck, *De Kasteeltekeningen van Roeland Roghman*, deel I, 1989, 'Documentaire aspecten', IV 'Een derde bron, de manuscriptlijst van Abraham de Haen', 11-13.
5. Uit een verjaardagsgedicht dat De Haen voor Abraham Meylincq maakte blijkt dat ze al van kinds af aan bevriend zijn; zie *De Herderszangen en Mengedichten van Abraham de Haen*, 1751, 77-80
6. Deze lijst is, samen met in de *Naam-Lysten* genoemde tekeningen, weergegeven in het hoofdstuk 'Door De Haen genoemde tekeningen' elders op deze site.